

«PERQUÈ L'HISTORIADOR ÉS DINS LA HISTÒRIA...». APROXIMACIÓ A LA VIDA I A L'OBRA DE PIERRE VILAR

ROSA CONGOST
Institut de Recerca Històrica
Universitat de Girona

RESUM

La concepció que Pierre Vilar tenia de la història el feia ser especialment conscient de la necessitat de situar l'obra de l'historiador en els contextos històrics concrets, definits per l'espai i el temps concrets en què vivia l'historiador i era concebuda i realitzada la seva obra. Partint d'aquesta idea, que un madur Pierre Vilar va desenvolupar en la introducció de la seva tesi doctoral, en aquest treball s'intenta recrear l'ambient universitari de la França dels anys vint del segle passat, per a entendre l'originalitat i la singularitat del procés de formació com a historiador de Pierre Vilar, un procés en què van ser molt importants una primera decepció respecte dels corrents historiogràfics dominants i la decisió de realitzar una recerca geogràfica sobre Catalunya.

PARAULES CLAU

Història, geografia, Catalunya, corrents historiogràfics, Sorbona, segle xx.

«Because the historian is within history...» A look at the life and work of Pierre Vilar

ABSTRACT

Pierre Vilar's conception of history made him particularly aware of the need to place the historian's work within specific historical contexts, defined by a specific space and time in which the historian lived and in which his work was conceived and written. Based on this idea, which a mature Pierre Vilar developed in the introduction to his doctoral thesis, this work attempts to recreate the university ambience of France in the 1920s to understand the originality and singularity of Pierre Vilar's training as a historian, a process

in which an initial disappointment regarding the dominant historiographical movements and the decision to carry out geographical research on Catalonia were very important.

KEYWORDS

History, Geography, Catalonia, Historiographical movements, Sorbonne, 20th century.

«Perquè “l'historiador és dins la història”...» Pierre Vilar va iniciar amb aquesta frase la seva obra fonamental, la seva tesi doctoral, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, i ho va fer perquè va sentir la necessitat de situar la seva experiència investigadora personal en el context històric. Per això, quan se'm va demanar que participés en aquest cicle amb una conferència sobre la vida i l'obra de Pierre Vilar també vaig recórrer a aquesta fórmula, que en certa manera Vilar havia manllevat de Marx (d'aquí les cometes). Aquestes són les paraules amb què inicia la seva obra, de fet, la seva «Introducció», significativament titulada «Les etapes metodològiques: de la investigació geogràfica a la investigació de les estructures nacionals»:

Perquè «l'historiador és dins la història», convé que tota obra d'historiador sigui situada d'antuvi, pel mateix autor, dins la projecció exacta que ell personalment atribueix tant al seu mètode de reflexió com a les circumstàncies de la seva investigació.

Aquest «advertiment» no és només lleialtat envers el lector, envers la crítica: és un deure envers una metodologia històrica en creació contínua, lluita sempre renovada on cada temptativa constitueix un testimoniatge.

Àdhuc si aquest testimoniatge fos negatiu, si la temptativa fracassava, encara seria útil poder confrontar el resultat obtingut amb el resultat esperat, buscat. Només és totalment infructuosa la recerca sense finalitat, l'esforç sense mètode. L'excés d'inquietud metodològica en la investigació serà sempre preferible a la manca d'inquietud.¹

1. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1964, volum primer, p. 23.

«PERQUÈ L'HISTORIADOR ÉS DINS LA HISTÒRIA...».
 APROXIMACIÓ A LA VIDA I A L'OBRA DE PIERRE VILAR

Quan Pierre Vilar va escriure aquestes paraules no era cap desconegut a Catalunya, a Espanya, i no només en els mitjans acadèmics. La seva petita *Història d'Espanya*, la primera edició de la qual data de 1947, ja feia anys que circulava en castellà, tot i ser prohibida pel règim franquista.²

Però tornem a la frase recollida en el títol d'aquesta conferència. Influïts per ella, algunes persones properes a ell vàrem suggerir que el llibre de records que Vilar havia dictat el 1994, i que es publicaria el 1995, es titulés *Dins la Història*, però ell dubtava. Volia un títol que també reflectís per què les seves reflexions autobiogràfiques s'aturaven, en el llibre, el 1945. Vilar considerava que en aquesta data havia culminat el seu procés de formació como a historiador. Per això va voler que el títol del seu llibre fos *Pensar històricament*.³ Per què explico això? Perquè em sembla doblement significatiu que Vilar iniciés la seva obra de recerca més ambiciosa, la seva tesi doctoral, amb un prefaci autobiogràfic i que molts anys més tard decidís titular un llibre elaborat a partir de records amb una fórmula en què destacava el que defineix la seva concepció de la història. La vida i l'obra de l'historiador apareixen en els dos casos com a inseparables.

Dividiré aquesta exposició en tres parts: en la primera, donaré algunes pinzellades sobre la vida de Pierre Vilar: en la segona, assenyalaré les principals característiques del seu procés de formació d'historiador, un procés que, en el seu cas, va ser especialment llarg; en la tercera, reflexionaré sobre l'originalitat de l'obra de Vilar i sobre el paper de Catalunya en aquesta obra.

LA VIDA

Pierre Vilar va néixer el 3 de maig de 1906 a Frontinhan, a l'Erau, al Llenguadoc, i va morir el 7 d'agost de 2003 a Saint Palais, al País Basc francès, el país de la seva dona, Gabriela Berrogain. La major part de la seva vida, tanmateix, va transcórrer a París.

2. Pierre VILAR, *Histoire d'Espagne*, París, PUF (col·lecció «Que sais-je?»), 1947. Des de 1959 hi havia la versió castellana: *Historia de España*, París, Librairie Espagnole. La primera edició en castellà a Espanya va anar a càrrec de l'editorial Crítica el 1978. El 1982 la mateixa editorial va oferir-ne la versió catalana. El llibre s'ha traduït a moltes altres llengües.

3. Pierre VILAR, *Pensar històricament. Reflexions i records*, València, Edicions 3i4, 1995.

Repassar una vida tan llarga en poques pàgines és difícil. La seva biografia abraça pràcticament tot el segle xx. Entre els seus records d'infantesa i joventut, sempre hi haurà una Revolució Russa, dues guerres mundials i una guerra civil, l'espanyola. Tots aquests esdeveniments en majúscula influiran de manera decisiva en la personalitat de Pierre Vilar i en la seva concepció de la història, que es concretarà, i podria semblar una paradoxa, però ja veurem que no és tal, en una concepció *anti-evenementielle* de la història.

Pierre Vilar va ser fill de mestre i de mestra, i nebot de mestres. De fet, les persones que més van influir en l'adolescent Vilar van ser la seva tia Rose Vidal, germana de la seva mare, que havia mort quan el nen Vilar tenia 11 anys, i la seva germana Marie. Junts residien a Montpeller. El pare vivia a Cèlas, on continuava fent de mestre. Vilar va passar la infància i l'adolescència al Llenquadoc, en un ambient marcat per la Primera Guerra Mundial.

A casa de la seva tia i al Lycée de Montpeller Pierre Vilar va desenvolupar, com a trets de la seva personalitat i d'una manera «natural», és a dir, sense traumes ni ruptures, una orientació vers el socialisme i vers el pacifisme i, també, una incipient passió per la història. El 1924, en acabar els seus estudis de batxillerat, el jove Vilar va decidir cursar els estudis universitaris d'aquesta matèria. Podria haver-ho fet a la Universitat de Montpeller, que coneixia bé perquè la seva germana gran ja s'hi havia iniciat en aquells estudis, però es va produir un fet decisiu en la vida del germà petit. Aconsellat per alguns dels seus professors d'Institut, Vilar va demanar i obtenir una beca per a anar a París, a preparar-se, a la *khâgne* Louis le Grand, per entrar a l'École Normale Supérieure, el somni de tots els bons estudiants francesos.⁴ El setembre de 1924, doncs, Vilar s'instal·là en aquest institut i, a poc a poc, s'anà convertint en el parisenc que indubtablement va acabar essent. Havent superat l'examen d'ingrés a l'École Normale amb èxit, va viure els anys més plens de la seva joventut a la *rue* d'Ulm, emplaçament de l'École. Allà va fer grans amics i, tot i que no va arribar a militar mai en cap partit polític, també va refermar les seves posicions d'esquerra.

Pel que fa als seus estudis, aviat es va decidir pels estudis de geografia, fascinat per les classes a la Sorbona d'Albert Demangeon, deixeble de Vidal de la Blache, i les excursions geogràfiques. Pierre Vilar ha explicat en diverses

4. En el llenguatge col·loquial, els instituts que preparaven els futurs *normaliens* eren anomenats *khâgnes*.

«PERQUÈ L'HISTORIADOR ÉS DINS LA HISTÒRIA...».
 APROXIMACIÓ A LA VIDA I A L'OBRA DE PIERRE VILAR

ocasions que va ser en una excursió geogràfica interuniversitària, en què es trobaven professors i estudiants de geografia de diferents universitats, quan va ser interrogat per Maximilien Sorre sobre el diploma universitari que pensava fer. El jove hi havia pensat poc, però s'havia imaginat escrivint una tesi sobre la viticultura al Llenguadoc, perquè si alguna cosa tenia clara era la seva orientació per la geografia econòmica, de la mà de Demangeon. Sorre li va suggerir que estudiés la geografia econòmica de Barcelona.⁵

Les cartes que ell escrivia periòdicament a la seva tia i a la seva germana, que la seva família amablement m'ha deixat consultar, permeten seguir de prop l'entusiasme amb què acull la idea de Sorre i prepara el viatge a Catalunya del mes de setembre de 1927. Sorre i Demangeon l'havien posat prèviament en contacte amb els geògrafs catalans, especialment amb Pau Vila. El mes que va passar a la Residència Universitària de Barcelona va ser del tot profitós per al jove estudiant, que tornà a París amb un feix d'experiències per a explicar i amb un volum considerable de dades recollides per a elaborar el seu treball de recerca, el seu DEA, sobre la Barcelona industrial.⁶

El 1929, quan ja havia obtingut el títol de graduat en història, decidit a continuar els seus estudis a Barcelona, optà i obtingué una beca de la Casa de Velázquez, institució governamental dedicada a subvencionar artistes i estudiosos francesos interessats en Espanya. El 1930, a la seu de la Casa de Velázquez, a Madrid, va conèixer Gabriela Berrogain, que havia estudiat a l'École des Chartes de París i que, com Pierre Vilar, demanaria el trasllat a Barcelona; es casarien poc temps després.

Pierre Vilar va viure la proclamació de la II República a Barcelona i, durant cinc anys, va combinar les seves recerques, una part important de les quals es materialitzaven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on treballava Gabriela, amb el treball de professor de francès a l'Escola Normal i a l'Escola de Bibliotecàries, dependents de la Generalitat de Catalunya, on establiria forts lligams d'amistat.

El cop militar de juliol de 1936 sorprengué la família Vilar a París, on estaven passant les vacances d'estiu Pierre, Gabriela i el seu fill Jean, nascut feia pocs mesos. Vilar va fer un viatge ràpid a Barcelona, per recollir les coses més

5. Pierre VILAR, *Pensar històricament...*, p. 129-130.

6. Pierre VILAR, «La vie industrielle dans la région de Barcelone», *Annales de Géographie* (París), vol. XXXVIII, núm. 214 (1929), p. 339-365.

necessàries del seu pis i, de nou a París, fou contractat com a professor al Lycée de Sens i col·laborà amb els comitès d'ajut als republicans espanyols. Aquesta tasca la continuaria sola Gabriela quan, ja acabada la Guerra Civil, rebia a casa seva molts exiliats de Catalunya, entre ells la família de Pau Vila, havent estat Pierre mobilitzat a causa de la Segona Guerra Mundial.

Cal dir que, amb totes aquestes vivències, Vilar havia hagut de replantejar el seu pacifisme. Es podia ser pacifista contra Franco? Contra Hitler? Però en canvi havia enfortit les seves posicions polítiques d'esquerra. L'estada a Catalunya i la Guerra Civil espanyola, i el fet de disposar de bons amics a Catalunya i a Castella, el conscienciaven sobre la importància que les qüestions lligades al fet nacional poden tenir en la història i la necessitat de tenir-les en compte al mateix temps i, creuant-les, amb les qüestions de classe.

La Segona Guerra Mundial el portà a una conclusió semblant a partir d'una altra experiència. La major part d'aquesta guerra, Vilar la va viure presoner en diferents camps de l'Europa central. Quan recordava aquells anys, Vilar tenia molt d'interès a subratllar que no es tractava de camps de concentració, sinó de camps de presoners oficials militars. I que pel fet de ser oficials militars, com ho eren molts universitaris, rebien un tractament molt diferent dels simples soldats. Aquest tracte privilegiat, que el permeté dedicar moltes hores de la vida de presoner a l'obra intel·lectual, el va fer reflexionar sobre les classes socials d'una manera més complexa del que era habitual en molts textos interessats en el tema. Aquella mena de complicitat que ell percebia entre oficials francesos i oficials alemanys, no era una mena de solidaritat de classe?

Acabada la guerra, Pierre Vilar tornà a París i, de fet, a Barcelona, on treballà com a professor a l'Institut Francès. El 1947 publica la seva *Histoire d'Espagne* a partir d'un manuscrit elaborat durant el seu captiveri. En la concepció d'aquesta obra ja hi són presents dues reflexions que no l'abandonaran mai: el contrast entre Catalunya i Castella i la importància de les psicologies col·lectives.

El 1948, denunciat per francesos residents a Barcelona, va ser obligat a abandonar el país. Per aquelles dates, però, ja havia reunit prou documentació per a continuar treballant sobre la tesi doctoral, que ara ja concebia clarament com una tesi d'història. A París, fou contractat el 1950 com a director d'estudis a l'École d'Hautes Études en Sciences Sociales, on durant dècades dirigí seminaris, tots ells relacionats d'una manera o d'una altra amb les seves recerques sobre Catalunya. Aviat aquests seminaris van ser un lloc de trobada

habitual per als llicenciats en història provinents de Catalunya i del conjunt d'Espanya, alguns d'ells deixebles de Vicens Vives, que passaven temporades a París. Ben aviat també hi acudirien molts estudiants llatinoamericans.

El 1962, finalment, Pierre Vilar va decidir donar per acabada la seva tesi doctoral, no pas sense una certa recança. Ell hauria volgut arribar fins a la Catalunya contemporània, fins al segle XIX; però diferents circumstàncies, entre les quals no era menor el volum de la feina realitzada, van aconsellar aturar-se en el segle XVIII.⁷ La tesi va obrir-li les portes a una càtedra a la universitat; després d'una curta estada a Clermont-Ferrand, Vilar va optar a la càtedra d'Història Econòmica de la Sorbona, segurament la que podia resultar-li més atractiva, ja que els dos predecessors anteriors eren els dos historiadors francesos a qui Vilar probablement havia admirat més: Marc Bloch, cofundador amb Lucien Febvre dels *Annales*, i Ernest Labrousse, a qui Vilar havia escollit com a director de tesi doctoral.

Els primers anys a la Sorbona, Vilar preparà amb il·lusió els seus cursos, entre ells alguns cursos introductoris a la història, que després serien publicats en castellà i serien llegits per molts estudiants d'història de les universitats espanyoles.⁸

Pocs anys després de la seva entrada en el món universitari i, de fet, pocs anys abans de la seva jubilació, el tombant del maig de 1968 i les noves «modes» historiogràfiques que el van seguir el desenganyarien una mica del món universitari. Això no vol dir que minvessin els seus contactes amb la recerca històrica i les seves reflexions teòriques sobre la història, ja que continuà donant seminaris a l'École fins als 80 anys.

7. Pierre VILAR, *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*, París, SEVPEN, 1962 («Bibliothèque Générale de l'École Pratique des Hautes Études, vième Section»), 3 vol. Conté: I. *Le milieu naturel et le milieu historique*, 717 p.; II. *Les hommes et la terre*, 586 p.; III. *La formation du capital commercial*, 570 p. Reedició a Le Sycomore, París, 1984. La versió catalana, a càrrec d'Eulàlia DURAN, tindrà quatre volums: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1964-1968.

8. Podem remarcar el llibre *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, Crítica, 1980. La part més extensa (p. 15-200) la constitueix la traducció d'un curs universitari (policopiat) de Vilar que portava el títol del llibre i que inclou també alguns altres treballs. També n'hi ha una versió italiana: *La parole della storia. Introduzione al vocabulario dell'analisi storica*, Roma, Riuniti, 1985.

Des de la publicació de la seva tesi doctoral i, sobretot, des de la seva traducció al català, entre 1964 i 1968, Pierre Vilar va ser un referent indiscutible a les universitats de Catalunya, Espanya i Amèrica Llatina, on va ser convidat amb freqüència i on molts historiadors es consideren deixebles seus. El 1979 va ser nomenat doctor honoris causa per la Universitat de Barcelona i el 1992 per la Universitat de València. Entremig, Vilar va participar en multitud d'empreses. El 1985 la Universitat de Lleida li va organitzar un homenatge que va donar lloc al llibre col·lectiu *España en el siglo XVIII*.⁹ El 1986, un grup d'historiadors modernistes, a l'entorn de Carles Martínez Shaw, va crear el Centre d'Estudis d'Història Moderna Pierre Vilar, que va organitzar alguns seminaris. Per la seva banda, Edicions 62 li va encarregar la direcció de la *Història de Catalunya*. Vilar proposà els autors i redactà els pròlegs dels diferents volums d'aquesta *Història*.¹⁰ A començaments de la dècada de 1990, la seva ceguesa l'obligà a deixar inacabat el llibre sobre el qual estava treballant i que constituïria la primera part de *Pensar històricament. Reflexions i records*, que publica el 1995. La segona part d'aquest llibre, que ens ha servit per a redactar aquestes pàgines, va ser dictada per Pierre Vilar a partir dels seus records personals.

EL PROCÉS DE FORMACIÓ COM A HISTORIADOR

Voldria dedicar unes línies, abans de passar a l'anàlisi de la seva obra, i després d'haver fet aquest ràpid esbós de la seva biografia, de la seva vida, al procés de formació d'historiador de Pierre Vilar, perquè em sembla que és un dels trets que més poden ajudar a explicar l'originalitat del seu pensament històric, és a dir, de la seva obra.

Com hem dit, Pierre Vilar va cursar estudis universitaris de geografia. De fet, moltes de les assignatures que va cursar a la Sorbona van ser d'història. La decisió més important va ser la d'orientar el seu diploma de recerca, la seva tesina, vers la geografia. Potser és menys conegut el fet que aquesta va ser una de-

9. Roberto FERNÁNDEZ, (ed.), *España en el siglo XVIII*, Barcelona, Crítica, 1988.

10. Els vuit volums que constitueixen aquesta *Història de Catalunya* van aparèixer entre el 1987 i 1990. A més a més de la «Introducció» del primer volum i dels pròlegs dels primers set volums, es pot consultar el text de Pierre VILAR titulat «Catalunya, avui» dins el vuitè volum (p. 9-33).

«PERQUÈ L'HISTORIADOR ÉS DINS LA HISTÒRIA...».
 APROXIMACIÓ A LA VIDA I A L'OBRA DE PIERRE VILAR

cisió presa, en part, per la decepció que el jove Pierre Vilar va experimentar en els estudis d'història a la *khâgne* Louis le Grand i a la Sorbona, després. Aquest procés es pot veure amb claredat en les cartes que escriu a la seva tia i a la seva germana, a les quals ja ens hem referit abans. En el primer any dels seus estudis a París, la relació epistolar amb la seva germana Marie, estudiant d'història a la facultat de Montpeller, permet comprovar que el jove Vilar era molt crític respecte a la història que s'ensenyava en aquella universitat. El seu professor més conegut era Agustin Fliche, professor d'història medieval i especialista en la història de les institucions eclesiàstiques. En les cartes, Vilar es refereix a ell com el representant d'una història tradicional i conservadora.¹¹ A Louis le Grand, en canvi, Pierre Vilar entra en contacte amb el corrent historiogràfic que alguns estudiosos han anomenat metodisme històric, per la importància que atorga a la recerca i a la idea d'un mètode en la història.¹²

En les seves cartes familiars, el jove Vilar contraposa les dues maneres de concebre la història, la d'Alphonse Roubaud, que és el seu professor d'història a la *khâgne* Louis le Grand, representant de la història «seriosa», i el professor Augustin Fliche, representant, com hem dit, de la història literària, poc científica i poc crítica. Tanmateix, la manera com descriu les classes d'història del professor Alphonse Roubaud permet veure la decepció que ben aviat provoca en ell la manera suposadament científica de fer història. Perquè, si en un primer moment la impressió és bona, la correspondència aviat reflecteix el desengany: Roubaud és avorrit i explica una història poc interessant, diu a la seva germana i la seva tia. Pel que fa als seus exercicis i els seus exàmens d'història, que prepara amb indubtable passió, sovint també queda decebut de les correccions de Roubaud i altres professors.

Per això no resulta estrany que durant el curs següent, a la Sorbona, on la majoria dels professors universitaris són del tipus Roubaud, de seguida es deixi

11. I, de fet, és així com el classifiquen els manuals d'historiografia francesos que li dediquen algunes línies. Aquest personatge era *normalien*, com Vilar, i havia coincidit a l'École Normale amb Marc Bloch. Tanmateix, el 1941, quan Marc Bloch, que per la seva condició de jueu tenia dificultats per a ensenyar a la universitat, va sol·licitar de donar classes a la Universitat de Montpeller, Fliche, que en aquells anys exercia com a degà de la facultat de Lletres, va fer tot el que va poder per impedir-li-ho.

12. Vegeu, per exemple, François DOSSE, Patrick GARCIA i Christian DELACROIX (ed.), *Les courants historiques en France: XIXe-XXe siècles*, París, Gallimard, 2007.

seduir per un professor de geografia, Albert Demangeon, que es revela al seu ulls molt més actiu i molt interessant. En la dècada dels noranta el recordava així:

Era un gran coneixedor de l'Imperi britànic i havia estat consultat com a expert sobre l'eventual utilitat d'una via transahariana. També preparava amb l'historiador Febvre un llibre titulat *Le Rhin*, on pretenien estudiar el paper d'un gran riu alhora a partir de les seves particularitats geogràfiques i a partir de la seva adscripció a la història.¹³

En la «Introducció» de *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Vilar havia assenyalat que ell no havia estat l'únic dels joves estudiants de la Sorbona que, cada vegada més enlluernats per la geografia, havien renunciat a ser historiadors:

No ha estat pas fortuït que entre 1925-1930, el grup més compacte dels joves de la meua generació que havien escollit d'estudiar història hagués optat finalment, en el moment d'enrolar-se en treballs personals, per la investigació geogràfica.¹⁴

I poc després afegeix:

Des del moment que una vocació d'historiador no significa l'atracció del passat sinó la voluntat de comprendre el millor del present, sent com a primera exigència un coneixement descriptiu d'aquest present, és a dir, una «geografia».

També és significatiu que el professor d'història que més l'apassionaria, el curs següent, un cop ell ja se sentia més geògraf que historiador, fos Albert Mathiez, en aquell temps un enemic clar de l'*staff* major de la historiografia francesa, contra qui l'havia previngut Alphonse Roubaud.

Quan va començar a sentir-se de nou historiador? En el discurs que féu en la distribució de premis de la fi del curs 1936-1937, al Lycée de Sens, prop

13. Pierre VILAR, *Pensar històricament...*, p. 94.

14. Entre d'altres, Pierre Vilar va compartir el viratge a la geografia amb Jean Dresh, avui reconegut geògraf, i Jean Bruhat, que, com Vilar, acabaria reorientant la seva recerca cap a la història; en el seu cas, la història del moviment obrer.

«PERQUÈ L'HISTORIADOR ÉS DINS LA HISTÒRIA...».
 APROXIMACIÓ A LA VIDA I A L'OBRA DE PIERRE VILAR

de París, on ensenyava, ja parlava com a historiador, i apel·lava a una nova història, tot citant Pirenne, que no tenia res a veure amb la història memorística tradicional i que ell considerava que dominava en l'imaginari dels pares que l'escoltaven.¹⁵ Quan el 1939 visità l'exposició dels 150 anys de la Revolució Francesa ho féu acompanyat d'Albert Soboul, el que seria el gran historiador d'aquesta revolució, el successor de Mathiez, per dir-ho d'alguna manera. Tots dos van signar un comentari sobre l'exposició a *La Pensée*.¹⁶ En les cartes que escrivia a Gabriela aquells anys, on la guerra d'Espanya apareixia com la principal preocupació, Vilar ja escrivia com a historiador, i els llibres que li demanava que li enviés als diferents camps de presoners on es va estar durant els anys de la Segona Guerra Mundial eren, bàsicament, llibres d'història.¹⁷ Amb aquest material, preparava cursos i conferències d'història per als seus companys presoners, i va escriure la seva *Història d'Espanya*.

Podríem dir, doncs, que el jove Vilar va passar successivament de la història a la geografia, de 1924 al 1927, i de la història a la geografia, de 1927 a 1945, i que aquest darrer camí el va fer a les palpentes i força sol. Ara bé, un cop finalitzat, Pierre Vilar valora molt el fet que la història que ell defensava també la defensin altres historiadors. En primer lloc, els homes de la revista *Annales*.¹⁸ En segon lloc, tot i que segurament Pierre Vilar no va llegir la seva obra fins després de la Segona Guerra Mundial, l'obra d'Ernest Labrousse, a qui acabà proposant la direcció de la seva tesi doctoral.¹⁹

Si el seu desengany respecte de la història el podem resseguir a través de les cartes enviades a Montpeller pel jove Vilar, un Vilar ja madur explica el seu desengany respecte de la geografia en un article d'homenatge a Lucien Febvre.

15. Pierre VILAR, « Discours », Lycée de Sens, a *Distribution solennelle des prix. 13 juillet 1937*, Sens, Imprimerie Emm. Duchemin, 1937, p. 2-8.

16. Pierre VILAR i Albert SOBOUL, «La révolution française vue à travers les expositions historiques», *La Pensée* (1939), p. 108-117.

17. Pierre VILAR, «Hommage à Rafael Altamira. Quelques mots de Pierre Vilar», a *Estudios sobre Rafael Altamira*, Alacant, Fundación Gil-Albert, 1987, p. 425-431.

18. El 1994, quan recorda la seva vocació geogràfica, fa aquesta reflexió: «Potser no hauria estat ben bé així, si la influència de Lucien Febvre, de Marc Bloch, de Georges Lefebvre, hagués irradiat plenament, a París, abans del 1929 i dels primers números dels *Annales d'histoire économique et sociale*». Pierre VILAR, *Pensar històricament...*, p. 24.

19. Vegeu l'apartat «L'exigència d'una història conjuntural» de la «Introducció» de Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, I, p.28-33.

La geografia proporcionava només un «coneixement descriptiu». Ell buscava un coneixement més profund de les coses:

Vaig estar temptat de reaccionar, sens dubte excessivament, contra un mètode d'assaig que m'havia llançat inútilment alhora a la recerca d'estabilitats inhumanes i d'una «actualitat» fugissera, i contra una «raó geogràfica» sempre massa evident o massa feble, massa àmplia o massa minsa, massa disposada a falsejar la constatació en explicació i a cartografiar tautologies. No volia creure més en una «permanència» abans d'haver *datat* totes les manifestacions, ni parlar de «la terra» abans d'haver mesurat *totes* les seves intervencions de l'home. No reconeixia el domini de les ciències humanes —ni el veritable terreny de la meua vocació—, sinó en el *moviment de la història*. Em decidia, si tenia la sort de poder reprendre un dia el meu treball, de consagrar-m'hi, simplement, com a historiador.²⁰

Molt aviat, en els inicis de la seva trajectòria intel·lectual, un joveníssim Pierre Vilar havia conegut la manera de ser historiador de Fliche, i no li havia agradat, i havia intuït que hi havia una altra manera de fer història. A Louis le Grand, havia entrat en contacte amb la manera oficial de fer història a París, i també n'havia quedat decebut. Pierre Vilar es reconeixeria més tard en els homes impulsors de la revista *Annales*, però trobaria que Lucien Febvre havia exagerat la ruptura que havien representat els primers *Annales* amb Seignobos i, en general, amb els homes de la generació de Roubaud.²¹ De fet, les cartes que Vilar escriu a la seva tia i la seva germana deixen entreveure que algunes de les coses que li havia recomanat Alphonse Roubaud, en corregir-li el seus treballs de joventut, formarien part del que acabarien constituint alguns dels trets essencials del pensament històric del Vilar madur. Podem comprovar-ho, per exemple, en una carta del 31 de maig de 1925, on, entre els comentaris crítics que Roubaud ha fet d'un dels seus treballs, en remarca aquest: «ens diu que no hem d'escriure “França fa això, fa allò” i vol que escrivim “el govern francès”».²²

20. Pierre VILAR, «Introducció...» a *Catalunya dins l'Espanya Moderna...*, p. 27.

21. Pierre VILAR, *Pensar històricament...*, p. 95.

22. Arxiu de la família Vilar. Cartes de Pierre Vilar des de París a la seva germana i a la seva tia, residents a Montpeller.

«PERQUÈ L'HISTORIADOR ÉS DINS LA HISTÒRIA...».
 APROXIMACIÓ A LA VIDA I A L'OBRA DE PIERRE VILAR

De fet, en aquest llarg procés de formació de Vilar com a historiador hi podem veure les principals característiques del seu pensament històric. Una de les característiques és el diàleg amb el present. És aquest diàleg el que el fa optar per la geografia. És un diàleg que rebutjaven els homes del mètode, però que en canvi també van defensar Bloch i Febvre, i que marca la primera etapa dels *Annales*. La importància d'aquest diàleg, que Pierre Vilar mantindrà al llarg de tota la seva obra, la trobem plasmada en una de les seves primeres publicacions com a historiador: «Si no fóssim fills del temps de Chaplin no admiraríem tant el Quixot».²³

Una altra característica és la importància de la reflexió teòrica en la història. Aquí hi ha la base del seu desengany, primer, per la història i, després, per la geografia. La idea de la història-problema es troba també en el cor de l'anomenada revolució dels *Annales*. Penso que aquí es troba també la base de les diferents expressions que Pierre Vilar anirà utilitzant per a definir la seva concepció de la història: la idea d'una història raonada, la idea d'una història en construcció i, en els darrers anys de la seva vida, la reivindicació d'un pensament històric. Darrere la seva reivindicació d'un pensament històric hi ha molt més que la reivindicació d'un mètode històric, però hi ha també la reivindicació d'un mètode històric que, en el seu cas, és la reivindicació d'un mètode d'anàlisi històrica, és a dir, d'un mètode científic.

La tercera característica, també comuna als homes dels *Annales*, és la voluntat de dialogar amb els altres científics socials, especialment amb els economistes i els sociòlegs, és a dir, amb els científics socials encarregats de reflexionar sobre les societats actuals. De fet, la idea d'una història raonada la pren d'un economista, Schumpeter, la idea d'una història en construcció la desenvolupa a partir d'un debat frustrat amb un filòsof, Althusser.²⁴

La quarta característica, indestriable de les altres tres, és la consciència de la complexitat dels fets històrics, que es troba en la base de la seva concepció d'una història total. Veiem aquesta complexitat en la doble necessitat de tenir en compte els diferents tipus de tensió social que es donen en les societats i el joc entre estructures i conjuntures. De fet, quan en una entrevista publicada el

23. Pierre VILAR, «Le temps du Quichotte», *Europe* (gener-febrer de 1956), p. 3-16. Traducció d'Emili Giralt dins *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona, Ariel, 1964, p. 431-448.

24. Rosa CONGOST, «La història, raonada, en construcció», a *Pierre Vilar i la història de Catalunya*, Barcelona, Base, 2006, p. 13-22.

1995 va ser interrogat sobre les escoles històriques, ell va definir el seu grup de treball, el grup entorn de Labrousse, com de «l'escola que podríem anomenar estructura-conjuntura».²⁵ Amb aquesta resposta, Pierre Vilar es desmarcava de l'estructuralisme dominant —no només en el pensament marxista— en els anys seixanta i setanta.²⁶

EL PAPER DE CATALUNYA

L'estada a Catalunya va ser especialment important per a Pierre Vilar per a desenvolupar les característiques que acabem d'esmentar. El present de Catalunya — amb la qual s'havia familiaritzat des que va obtenir el seu diploma de geografia, el 1927, amb un treball sobre la Barcelona industrial— li havia mostrat les insuficiències de la geografia, li havia mostrat la complexitat dels fenòmens col·lectius, com les lluites de classes i els moviments nacionalistes, i l'havia endinsat en la història, i va ser en el camp català del segle XVIII on va aplicar les lliçons de Labrousse sobre la importància d'analitzar les diferents conjuntures econòmiques.²⁷

De fet, quan passem a analitzar l'obra de Vilar, una simple ullada als títols de la seva bibliografia permet veure el predomini de temes catalans. Aquest fet s'explica no només pel gran nombre d'inquietuds que li havia desvetllat el cas català, sinó, sobretot, perquè Vilar no concebia reflexionar sobre la història des del buit, sinó des del cas empíric. Anar de la teoria al cas i del cas a la teoria; aquesta era la manera de ser historiador de Vilar. Per això, a l'hora d'analitzar la seva obra històrica seria un error molt gran, em sembla, separar els seus treballs de reflexió teòrica dels seus treballs de recerca.

25. «La mémoire vive des historiens» (entrevista amb Pierre Vilar), a Jean BOUTIER i Dominique JULIA (dir.), *Passés recomposés*, París, Autrement, 1995, p. 273.

26. Braudel, poc més jove que Vilar, no compartia aquesta manera d'analitzar la història, com es pot comprovar en la ressenya que va escriure de la tesi de Pierre Vilar: «La Catalogne, plus l'Espagne, de Pierre Vilar. Note critique», *Annales d'histoire économique et sociale* (París), abril-juny de 1968, p. 375-389. La ressenya és elogiosa, però el seu autor afirma que allò que el separa de Vilar és la importància atorgada al temps curt.

27. Sobre Labrousse, Pierre VILAR, «Ernest Labrousse et le savoir historique», *Annales Historiques de la Révolution Française* (1989), p. 109-121.

«PERQUÈ L'HISTORIADOR ÉS DINS LA HISTÒRIA...».
 APROXIMACIÓ A LA VIDA I A L'OBRA DE PIERRE VILAR

Per això hem de destacar, com a element central que marca el conjunt de la seva obra, la idea d'una història total que «no havia de confondre's amb una literatura confusa que pretén parlar de tot referint-se a tot». Segurament el desenvolupament més explícit del seu concepte d'història total el trobem en la comunicació presentada el 1960, en el Congrés d'Història Econòmica celebrat a Estocolm, sobre «Creixement històric i anàlisi històrica».²⁸ En aquest text Vilar denuncia els economistes que fan abstracció de les realitats socials i recorre en diversos moments a les seves investigacions sobre Catalunya. La importància que presentava l'estudi de les relacions socials i la seva opinió contrària a qualsevol història compartimentada constituïen el punt de partida d'aquesta proposta d'anàlisi, en què recomana no escatimar esforços per a observar tots els signes d'un problema històric, parlar més de factors que de causes o considerar qualsevol fet, element o fenomen detectat com a producte històric. Són tres recomanacions per a fugir de la temptació de les coses fàcils, lineals i parcials. Les reflexions són continuades en la ponència presentada el 1972 a Granada sobre història del dret: «Historia del derecho, historia total».²⁹

Per Vilar, la concepció d'«historia total» —la seva realització «tal vegada sigui un somni»— era fruit d'un «progrés científic»: «cosmologies, màgies i químiques; més tard, la física. Mitologia, narracions, cròniques manipulades, i després, no de cop, sinó progressivament, la història total». També el marxisme, tal com l'entenia Vilar, era fruit del «progrés científic». Vilar no concebia Marx como a profeta, sinó com un científic social que havia sabut treballar —en el seu temps— amb els instruments més adequats i havia sabut englobar els coneixements adquirits en el passat.³⁰ Per Vilar la coincidència amb Marx no era fortuïta, perquè «la formulació teòrica de Marx no ha sorgit del no-res, i es deu fonamentalment a una utilització intel·ligent dels textos del segle XVIII». Vilar trobava útils i científiques —ben formulades, correctes— les reflexions de Marx. Si no dubtava a reconèixer la seva influència era per una qüestió, podríem dir, d'honestetat intel·lectual, perquè se sentia obligar al reconeixement

28. Pierre VILAR, «Crecimiento económico y análisis histórico», dins Pierre VILAR, *Crecimiento y desarrollo. Reflexiones sobre el caso español*, Barcelona, Ariel, 1964.

29. Es pot consultar una versió castellana d'aquest treball a Pierre VILAR, «Historia del derecho, historia total», a Pierre VILAR, *Economía, Derecho, Historia*, Barcelona, Ariel, 1983.

30. Pierre VILAR, «Marxismo e Historia», *Crecimiento y Desarrollo...*, p. 377.

d'uns mèrits: «Marx va ser el primer savi que va proposar una teoria general de les societats en moviment».

Des de Marx, resultava més fàcil analitzar les societats; i, encara més, l'aplicació de l'anàlisi marxiana revelava la feblesa i l'anticientisme de molts dels postulats de les ciències socials admesos com a neutrals en els mitjans acadèmics i científics. Les reflexions de Marx impulsaven els historiadors a reflexionar des de «dins de la història» sobre la complexitat dels fets històrics, en què hi jugaven un paper important les psicologies col·lectives.

El tema de les psicologies col·lectives, un tema molt en voga durant el període d'entreguerres,³¹ va tenir un paper essencial en l'obra de Vilar i en els seus estudis sobre el fet «nació», que eren «a la vegada l'estudi d'una psicologia i d'una estructura». Malgrat que en els primers anys, a París, el jove Pierre Vilar havia enyorat Montpeller, va ser el contacte amb la societat catalana la que li va revelar la importància dels «fenòmens nacionals», és dir, de «fenòmens col·lectius» distints de les «classes», que el van afermar en la idea d'una història total. De fet, immediatament després de *La Catalogne*, Vilar reivindica en diferents articles, com ara el seu «Le temps des *hidalgos*»³² o la seva contribució al Congrés de Ciències Històriques de Viena de 1965 sobre «la participació de les classes populars en els moviments d'independència nacional», la necessitat d'aprofundir en l'estudi de les realitats socials a partir de l'estudi de les consciències.

La seva tesi, llegida el 1962, porta aquest subtítol: «Investigació sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals». Metodològicament, l'obra de Vilar presentava l'interès de reflexionar sobre problemes nacionals, però aquest aspecte li va passar pràcticament desapercebut al tribunal i, en general, al món acadèmic francès: Vilar ho atribuïa en part al fet que parlar de «problemes nacionals» en ple conflicte d'Algèria podia resultar políticament incòmode. Pocs anys després, quan va comentar a Braudel les seves intencions de diri-

31. Pierre Vilar reflexiona sobre aquest fet en el darrer treball que va escriure, «El comú i el sagrat. Reflexions teòriques», que havia de constituir el primer capítol del llibre que havia projectat escriure, *País, poble, nació, estat, imperi, potència... Quin vocabulari per a una Europa?*, i que finalment va constituir la primera part de Pierre VILAR, *Pensar històricament...*, p. 13-66.

32. «Le temps des *hidalgos*» va ser publicat dins l'obra col·lectiva *L'Espagne au temps de Philippe II*, París, Hachette, 1965, p. 29-61. Hi ha traducció castellana a Pierre VILAR, *Hidalgos, amotinados y guerrilleros*, Barcelona, 1982, p. 17-59.

gir un seminari a l'École sobre aquests problemes, aquest li va respondre que es tractava d'un tema desfasat. En els anys vuitanta, amb l'horitzó polític d'una Europa unida, el tema «nació» va semblar recuperar la seva actualitat. De fet, el mateix Braudel va morir el 1986 mentre escrivia un llibre que es titulava *Identité de la France*.³³ En els anys noranta, Vilar va veure com començaven a abundar els seminaris i les tesis sobre el tema, amb una certa inquietud; no tant perquè no el convidessin als tribunals, sinó perquè trobava massa simple la manera d'abordar el fenomen, al qual ell havia dedicat tants anys. Amb una sensació semblant, tenyida ara d'amargor i tristesa, va viure, aquells mateixos anys, en la celebració del bicentenari de la Revolució Francesa, la marginació de les tesis de Labrousse i, en general, l'abandonament progressiu dels plantejaments de la història total.³⁴

REFLEXIÓ FINAL

En certa manera, la trobada de Pierre Vilar amb la geografia va ser una opció conscient, pensada i raonada, i també va ser-ho l'elecció de Catalunya com a objecte d'estudi. En els anys d'entreguerres, que un *normalien* viatgés a l'estranger no era gens estrany. Però quan el 1927 el jove Pierre Vilar arribà a Catalunya, àvid de comprendre les coses que el rodejaven tant com de realitzar un bon treball de recerca de geografia econòmica, comprovà amb certa sorpresa que alguns dels seus nous amics de Barcelona «valoraven» tant els seus orígens occitans com els seus estudis a París. Pierre Vilar encara no sabia que, amb detalls com aquest, la història total començava a manifestar-se li amb tota la seva plenitud i complexitat.

La majoria de companys d'estudi de l'École també van sortir de França. El que resulta més extraordinari de l'experiència vilariana és la influència que Catalunya exerciria sobre la trajectòria intel·lectual, sobre la seva formació com a historiador, sobre el conjunt de la seva obra.

33. Pierre VILAR, «La figure de Fernand Braudel», *Revolution*, núm. 302 (29 de novembre de 1985). Article necrològic.

34. Pierre VILAR, «Reflexions sobre la celebració d'un bicentenari», *L'Avenç*, núm. 122 (gener de 1989), p. 8-11.

Probablement l'obra de Pierre Vilar hauria estat igualment meritòria si hagués decidit fer la tesina de geografia econòmica sobre la viticultura al Lenguadoc, o si hagués viatjat a un altre país estranger. Però el que és segur és que en aquests casos l'obra de Pierre Vilar no hauria deixat una petjada tan forta en la historiografia catalana. Ens equivocariem, tanmateix, si penséssim que es tracta d'una petjada fàcil de seguir i oblidéssim que la lliçó més important de Pierre Vilar és segurament la que tenia al cap en el moment de començar a redactar la introducció de la seva monumental obra, la que ens parla dels estrets lligams entre la vida i l'obra de l'historiador, és a dir, la que ens convida a reflexionar sobre les dificultats de ser «historiador dins la història».